

John Krejsler (red) (2004): **Pædagogikken og kampen om individet**. Hans Reitzels Forlag.

Anmeldt af ekstern lektor *Gerda Kraft*, Aalborg Universitet.

Denne artikelsamling er en opsamling af indlæg fra NFPF's kongres 2003. Temaet er den kritiske pædagogik, som her med Steinar Kvaless formulering bestemmes som en regnbuekoalition af ganske forskelligartede forudsætninger og intentioner. Der refereres altså til et ganske omfattende kompleks af tilgange og praksiser inden for pædagogikken. Det fælles analyse-/fortolkningsrum for bogens forskelligartede bidrag er en undren over den selvfølgelighed, hvormed den ganske pædagogiske og uddannelsespolitiske verden nu til dags anvender en særlig retorik. Det er en retorik, der fremstiller pædagogik som radikalt individualiseret og som en individualiserende virksomhed.

Bogen indledes med en introduktion af antologiens redaktør, John Krejsler. Som et samlende tema for de meget forskelligartede indlæg fremfører han den hypotese, at de pædagogiske praksiser, der udfolder sig under den kritiske pædagogiks retoriske paraply, kan ses som styringsmekanismer, der konvergerer med overordnede samfundsmæssige udviklingstendenser. Krejsler søger at identificere nogle af de typer af temaer, der belyses i bogens kapitler: det er de teknikker, der både substantielt og formelt dominerer den aktuelle pædagogik og uddannelsesdiskussion, det er måden, forholdet mellem individ og omverden søges reguleret på, og endelig de konsekvenser, de dominerende diskurser kan have for de måder, det er muligt at tænke pædagogik på. Der er her tale om temaer, der nok er indholdsmæssigt forbundne, men relaterer sig til forskellige niveauer. Redaktøren har ikke haft nogen nem opgave med sammenfatningen af udgivelsens ideer.

Antologiens første og sidste kapitel af henholdsvis Steinar Kvale og Kenneth Hultqvist anlægger et overordnet perspektiv for analysen af feltet. Kvale viser, at den kritiske pædagogiks centrale temaer har tydelige paralleller til herredømmeformer i forbrugersamfundet, mens Hultqvist som analyseramme for pædagogikken sætter en forestilling om styringsteknologier for subjektet i et fremtidigt demokrati præget af risici. De mellemliggende indlæg eksemplificerer forskellige konkrete teknikker og arbejdsformer, der i den kritiske pædagogiks selvforståelse antages at realisere dens intentioner. John Krejsler befatter sig med de teknikker, som den professionelle må lære at mestre for at realisere individualiseringen, Tone Saugstad med vejledningens dilemmaer, Klaus Nielsen med gruppearbejdets grundlag, og Lise Halkier med grundlæggende om forhold mellem tænkning og kreativitet, der har styret den kritiske pædagogiks praksiser.

Antagelsen bag Kvaless fremstilling er en analyse af den kritiske pædagogiks selvforståelse som - netop kritisk. I analysen kommer begrebet "kritisk" til at fremstå som tomt, banalt: det er bestemt ud fra en forståelse, der sætter det gode over for det onde, tager monopol på det gode og

derfor gør sig immun over for kritik. Den kritiske pædagogik bliver således dogmatisk. Dette har som konsekvens, at det, der realiseres gennem den kritiske pædagogik, er noget andet end det, den intenderer. I sin intention vil den frigøre mennesker fra den tvang, der ukritisk tillægges traditionen. Artiklens pointe er, at det overses, at frigørelse ikke alene er frigørelse fra noget, men også frigørelse til noget andet.

I Kvaless argumentation fremdrages fem hovedtemaer, der viser sammenfald mellem den kritiske pædagogiks praksisformer og det moderne forbrugersamfunds foretrukne personligheds- og adfærdsformer. Herigennem vises det, at den retorik, som den kritiske pædagogik benytter sig af, har sin parallel i den liberalistiske forbrugsøkonomiske retorik: kunden som selvbestemmende hersker over det frie valg, forventning om parathed til stadig fornyelse gennem forbrug. Eleven er dermed nok frigjort fra traditionens tvang, men til gengæld underlagt en anden. Den kritiske pædagogik bliver en væsentlig medspiller i dannelsen af de institutionelle rammer for forbrugersamfundets konsumptionslogik.

Også John Krejsler tager misforholdet mellem erklærede intentioner og faktiske konsekvenser op. Her er det spændingen mellem løftet om individualisering og faktisk tilpasning. Temaet er, hvordan denne spænding iscenesættes i uddannelsessystemet. Afsættet for behandlingen af emnet er de krav til en særlig professionsprofil, som gennemførelsen af den forventede pædagogik stiller. Det underliggende perspektiv for forståelsen af det er Foucaults begreb om styringsmentalitet.

Det spørgsmål, der stilles, er, hvordan den professionelle bringes til at mestre det, Krejsler kalder individualiseringsspillene. Han skitserer tre sådanne spil: projektarbejdsformen, logbogen og den sociale kontrakt. Fælles for dem er, at alt retorisk relateres til det individuelle, at der gennem dem opøves særlige "selvets teknikker", der foregøgler eleven individualisering. I projektarbejdsformen disciplineres til, at legitimering skal være privat, ikke offentlig, at kvalificerede valg hviler på private kriterier, ikke offentlige, at tilværelsen er stykket sammen af begrænsede projekter. I Logbogen - elevens skriftemål - udslettes grænsen mellem det personlige og det faglige, og kravene bliver dermed ubestemmelige. I den sociale kontrakt foregøgles lighed og lige rationalitet, der legitimerer krav om "juridisk" forpligtelse og indebærer inkvisitorisk bekendelse.

Krejslers ærinde synes at være en opfordring til at skærpe opmærksomheden over for modsætningerne mellem individualiseringsløfterne, som legitimerer disse praksiser og de faktiske krav om tilpasning, der er dikteret af den kontekst, hvori de skal fungere. Det er muligt, mener han, at finde strategiske spillerum for udvikling af nye didaktiske begreber, der på andre måder kan give mulighed for elevernes eksperimenteren med autonomi.

Hvor Krejsler indkredser de selvets teknikker, som de professionelle gennem selv-retorikken socialiseres til at beherske, går Tone Saugstad til den konkrete praksis, som den udfolder sig i vejledning i projekter. Igen fremhæves her misforholdet mellem den uforbeholdne tilslutning, vejledningspædagogikken internationalt og lokalt nyder som afløser for undervisning, og det, at den i praksis er problematisk for begge parter. En ramme for forståelsen af det finder hun i

Richard Sennets analyse af intimitetssamfundet, der generelt manifesterer sig gennem opløsning af skellet mellem det offentlige og det private. På det konkrete plan manifesterer denne tendens sig i vejledningens intimisering af undervisningens offentlige rum, der imødekommer en epokal længsel efter nærhed og intimitet. Forudsætningerne for denne længsel tilskrives hos Sennet en psykologisering af alle livets forhold, som konkret resulterer i, at vor omgang med hinanden afritualiseres. I undervisningssituationen betyder det, at "lærer" og "elev" ikke kan opretholdes som forskellige positioner, idet kun nærhed og lige relationer anerkendes som moralsk gyldige.

Saugstad viser de konkrete vanskeligheder, ovenstående betingelser giver, f.eks. anstrengelsen, rolleforvirringen, indholdstømning, som hun mener kan forstås og beskrives i afritualiseringens perspektiv. Når formelle omgangsformer afskaffes, reduceres al omgang til socialt samvær, og reelle sags- og magtforhold sløres, ligesom alle parter berøves muligheden for at vurdere, hvad der foregår. Saugstad argumenterer derfor for, at der genoprettes offentlige rum for undervisning, hvor de konventioner, der gør det muligt at træde uden for sig selv og sit eget personlige projekt og ind i et fagligt, kan etableres. Det ville, argumenteres der, være et frigørende projekt.

På samme måde som vejledning i den herskende pædagogiske retorik fremstår som et utvetydigt gode i frigørelsens og individualiseringens tjeneste, gør gruppearbejde det. Denne selvfølgelig udfordres kraftigt i Klaus Nielsens artikel. Udgangspunktet er her den tvetydighed, der ligger i og er udviklet i gruppearbejdet: spændingen mellem autonomi og disciplinering. Den erklærede pædagogiske hensigt med gruppearbejdet er at pege ud over de traditionelle skolastiske rammer, men der argumenteres - også her med inspiration fra Sennet - for, at konsekvensen er disciplinering til de rammer, der gælder for markedet.

Der har, siger Nielsen, på trods af, at gruppearbejdet er en så væsentlig arbejdsform for den kritiske pædagogik, været meget lidt systematisk opmærksomhed på gruppedannelsesprocesser. Ud fra egne erfaringer analyseres denne proces som en benhård udvælgelse på "elevmarkedet": eleverne udvælger hinanden efter, hvilken værdi de har på det marked, hvor det gælder om at få gode karakterer. Her demonstreres også nedbrydningen af skellet mellem det offentlige og det private, idet eleverne ikke defineres formelt som elever, men må fremstille sig som personer på markedet.

Konsekvensen af en sådan proces kan således blive det modsatte af den intenderede: solidaritet, selvværd etc. Den bliver snarere en offentlig fremvisning af stærke og svage elever: den lærerabdikation, der skulle sikre den autentiske udvikling af eleven, eliminerer ikke magtudøvelse, men delegerer den ud til gruppemedlemmerne. Gruppearbejdet kan være en ramme for magtkampe og fremmer således ikke en faglig kompetence, men snarere mestring af bestemte sociale spil. En mulig fortolkning heraf er, at gruppearbejde som arbejdsform er velegnet til socialisering til markedssamfundet.

Lise Halkier stiller spørgsmålet om, hvor vidt den forbindelse, den kritiske pædagogik har etableret mellem det at udvikle autonomi og metodisk gå antiautoritært og individcentreret til værks, hviler på tvivlsomme antagelser om udvikling af autencitet.

Den udvikling, den kritiske pædagogik har gennemgået fra kritik af samfundet til kritik af selvet og læreprocessen, skitseres, og det vises, at resultatet af denne udvikling udstiller den kritiske pædagogiks tvivlsomme grundantagelse: at medbestemmelse, ansvar og motivation er vejen til frigørelse fra autoriteter og fremme af kreativitet. Snarere fremstår de som krav, der lægger op til påtvungen og systematisk styret personlighedstræning. Retorisk fremføres intentionen som udvikling af tænkning og kreativitet, mens de pædagogiske praksiser forudsætter, at børn skal være autonome for at blive det. Mål og middel er gjort sammenfaldende.

Det er disse grundlæggende antagelser, Halkier betvivler: som konsekvens har de, at børn iscenesættes som voksne, afkræves voksne måder at tænke og organisere deres liv på, før tænkningen og organiseringen har konkrete erfaringer at basere sig på. Resultatet er, at børn ikke bliver gode til at tænke, men gode til selvdisciplinering.

Som modforestilling over for de kritisk-pædagogiske grundsyn sætter Halkier Giambattista Vico's pædagogiske grundtanker, som hviler på en afvisning af den cartesianske dualisme, som bl.a. indebærer en distinktion mellem det logiske og det poetiske, der også er grundlaget for den moderne psykologis skelnen mellem kreativitet og tænkning. Som en art "konstruktivist" anser han tænkningen som baseret på de forestillinger, konkret sanselig erfaring afføder. I det perspektiv bliver projektpædagogikkens forcering af det logiske sprog kontraproduktiv i forhold til egne intentioner om at fremme kritisk og kreativ tænkning. Eleverne lærer at bruge procedurerne, men får intet grundlag for at vurdere det, det drejer sig om. Substansen forsvinder, når alt reduceres til grænse- og kontekstløs læring.

Kenneth Hultqvists afsluttende artikel har som Steinar Kvaales indledende et mere generelt udgangspunkt: en bestemmelse af pædagogikken som en del af en større kulturel og epokal sammenhæng. Hultqvists grundlæggende hypotese er, at den grasserende fokusering på subjektet og intimiteten ikke som det stiltiende forudsættes, er et stadium i en evig udvikling mod stadigt mere omfattende autonomi, men derimod et svar på ændrede magtrelationer, der kalder på nye praksiser og strategier for styring af samfundet gennem styring af individer frem for gennem institutioner. Den overgribende styringsteknologi er, hævder han, "fremtiden" - ikke som et tidsmæssigt, men et spatialt fænomen og som en teknologi.

Hultqvist illustrerer sin tilgang gennem en analyse af tidligere epokers forestillinger om fremtiden og de forholdsregler, pædagogikken (og samfundet) måtte træffe for at imødegå dens krav og undfly dens farer. I sin analyse knytter Hultqvist sig ligesom Krejsler sig til Foucaults begreb om styringsmentalitet og antagelsen, at den konkrete skabelse af en sådan hviler på en apriorisk antagelse om genstanden for styringen. Dette apriori er i dag det autonome (indeterminerede) subjekt og i de forestillinger om allestedsnærværende læring, der er indeholdt i læringsbegrebet: det peger hen mod en forestillet fremtid, der er domineret af en allestedsnærværende usikkerhed (indeterminisme).

Retorikken bygges op inden for kompleksitetsteoretiske og risikoteoretiske strømninger. Den uforudsigelighed, der i den optik er det samfundsmæssige vilkår, er det pædagogikken skal

ruste individerne til at håndtere. Det sker, antyder Hultqvist, måske mindre gennem en direkte bearbejdning af det pædagogiske subjekt, men gennem design af sjælens vilkår: de selvets teknikker og de pædagogiske praksisformer, der karakteriserer den kritiske pædagogik, kan fortolkes som redskaber hertil. Det er i sådanne praksiser den samfundsmæssige detailstyring fra at udgå fra autoriteterne overføres til subjekterne selv.

*

Samtlige bogens kapitler kredser tydeligt om et sæt af karakteristika, der udmærker den kritiske pædagogik i dens selvforståelse såvel som dens praksis. Bogen bæres gennemgående af forfatternes ubehag ved den selvfølgelighed, hvormed denne pædagogik konstituerer sig som både teori og praksis. De analyser og den kritik af den herskende pædagogiske retorik og dens konsekvenser, selvmodsigelser, paradokser etc., som bogen leverer, er bestemt en nyttig øvelse, idet det, som det også fremhæves i flere indlæg, har været ganske sparsomt med systematisk kritik af den kritiske pædagogik. Men hvor er det perspektiv, der kunne være udgangspunktet for udarbejdelse af systematiske modforestillinger til denne pædagogik?

Bogens titel "Pædagogikken og kampen om individet" vækker - i hvert fald for denne læser - forventninger om sådanne udkast, men lover mere, end den holder. Hvem er det egentlig, der vil erobre individet, og hvem er udfordreren? Hvor er slagmarken, og hvor er frontlinjen? Når titlen lover kamp, kunne man måske forvente analyser, der gav udkast til andre måder at forstå pædagogik på, eller forsøgte at antaste de aprioriske antagelser, den dominerende kritisk-pædagogiske tænkning er udviklet fra.

Et sådant forehavende vanskeliggøres, som Kvale og Krejsler antyder, af den selvfølgelighed, den kritiske pædagogik retorisk har forlenet sine begreber med, dens dogmatisme. Det er derfor tvivlsomt, om analyser og argumenter overhovedet kan røre den: den har vist sig ganske dygtig til at indoptage diverse afvigende forestillinger og omdanne dem i sit eget billede. En erindring kommer mig i hu. I 80'erne gæstede den amerikanske filosof Richard Rorty landet, og han havde - politisk ganske ukorrekt - ikke meget til overs for venstreorienteredes godhjertede og argumenterende forsøg på at frigøre de undertrykte sydafrikanere. Den slags var futilt. Det, der kunne frigøre de undertrykte, var, at de anskaffede sig et sprog, der var stærkere end undertrykkernes, at de formåede "to change the conversation". En lignende løsning foreslås på dilemmaer i den klassiske logik. Her kaldes det at tage tyren ved hornene - at benægte holdbarheden af de antagelser, der konstituerer dilemmaet. Spørgsmålet er, om der i de foreliggende analyser ligger kimen til etablering af en tydelig front på slagmarken?

Når John Krejsler i introduktionen stiller spørgsmålet om de indlysende begreber, pædagogikken benytter sig af, kan bringes til at fremstå mindre selvindlysende, kunne det være fristende at se, hvilke selvindlysende begreber der bringes i spil i bogens artikler.

Det viser sig da, at alle indlæg henviser til en psykologisering, der manifesterer sig i den psykologiske legitimering af diverse tiltag etc. Kvale redegør i sit indlæg for, at den kritiske pædagogik som sit grundlag har psykologien - endda en bestemt udgave af psykologien. Hvis der

endelig skulle være et slag, var her måske en mark at udkæmpe den på. Er det over enhver tvivl indlysende, at pædagogik skal gøres identisk med en psykologi, hvis subjektforståelse er grundet i en dualistisk forestilling om det fra al kontekst abstraherede individ? En ansats til at anfægte selvfølgeligheden præsenterer Lise Halkier. Idet hun griber tilbage til Vico, anfægter hun den cartesianske fortolkning af rationaliteten og empirismen og dermed også den individforståelse, der gennemsyrrer den kritiske pædagogik. Tone Saugstad og Klaus Nielsen peger på andre problematiske sider, bl.a. tendensen til at ophæve distinktioner, f.eks. mellem lærer og elev og dermed fratage individer relevante orienteringspunkter for selvbestemmelsen.

I betragtning af, at der blandt bidragyderne er bred enighed om, at individualiseringsretorikken er i konflikt med de samfundsrelevante konsekvenser af den praktiske pædagogik, kunne det spørgsmål også stilles, om psykologien faktisk fungerer som konstituerende for den praktiske pædagogik eller om den optræder som ureflekteret tjenestepige for ganske andre formål end individets selvbestemmelse. Et svar kan her være Kvaales, at formålet er etablering af institutionelle rammer for forbrugersamfundets konsumptionslogik. Et andet - og betydeligt mere åbent svar er Hultqvists "fremtid", der i hans analyse præsenteres som en selvkørende "udviklingslogik", der kræver total tilpasning, og hvis mål kun vil kunne ses retrospektivt, og som næppe kan vurderes efter nogen anden målestok end sin blotte eksistens. Kan der i påpegningen af den kritiske pædagogiks "frigørende" medvirken til nedbrydning af institutioner og distinktioner og de paradoksale konsekvenser heraf ligge en kim til at synliggøre konturer i denne "fremtid": erstattes de distinktioner og institutioner, der nedbrydes, af andre mindre synlige, der kan overtage de gamles dannelses- og reguleringsfunktionerne?

Som det fremgår af ovenstående, giver denne bog ikke mange svar. Men i og med artiklernes forfattere leverer skarpe analyser af den pædagogiske retorik og gennem praktisk evidens får tydeliggjort de dilemmaer og selvmodsigelser, der er indbygget i den aktuelle uddannelses-tænkning, åbner de for, at den kritiske pædagogiks "selvfølgelighed" kan anfægtes, og dermed også for, at væsentlige spørgsmål kan reformuleres. Een sådan anfægtelig selvfølgelighed er den dominerende forestilling om vilkårene for subjekters konstituering og dermed forholdet mellem autonomi og styring, mellem intention og metode etc. Udkast til sådanne reformuleringer kunne være temaet for den næste udgivelse - og denne udgivelses forhåbentlig mange læsere kan kun opfordres til at lade sig inspirere til at tænke med.